

ZAGREBAČKI TRGOVCI U 17. I 18. STOLJEĆU

Igor Karaman

Kad je prije gotovo pola stoljeća Josip Matasović pripremao opsežnu studiju o Leonhardu Mülbacheru, trgovcu zagrebačkoga Kaptola s kraja 17. stoljeća, imao je u tu svrhu na raspolaganju djelomično očuvanu njegovu poslovnu korespondenciju.¹ Za prikaz općih gospodarskih prilika na zagrebačkom području u vrijeme djelovanja »kneza Lenarda« (kako su suvremenici oslovljavali Mülbachera) morao se Matasović osloniti uglavnom na vlastita arhivska istraživanja, jer su dotad publicirani svesci »Povijesnih spomenika grada Zagreba« dosegli bili tek nešto preko kraja 16. stoljeća.²

Kasnije je, međutim, zaslugom L. Dobronić spomenuta edicija dopunjena veoma vrijednom građom za iduća dva stoljeća, pretežno poteklom iz djelovanja varoške općinske uprave.³ Dokumenti ovih svezaka govore o promjenama koje se u zagrebačkim naseljima zbivaju u doba barokne obnove, poslije teških desetljeća turskog pritiska. Naročito se zanimljivi podaci odnose na poslovanje trgovaca i robnu razmjenu.

U ovom prilogu želio bih — na temelju spomenutih svezaka građe — upozoriti na osnovne pojave u trgovačkom životu Zagreba tijekom 17. i 18. stoljeća, kao poticaj daljim istraživanjima ove problematike.

* * *

Potkraj 16. stoljeća proživljavaju zagrebačka naselja posljednju tešku krizu uslijed pritiska turskih snaga, kad na području oko utvrda Siska i Petrinje izbijaju novi ratni sukobi s bosanskim namjesnikom Hasan-pašom Predojevićem. Paničan strah zahvatio je tada sve slojeve zagrebačkog pučanstva, a varoška općina zahtijeva uporno od vladara pomoć za popravak zidina i kula.

¹ J. Matasović, Knez Lenard, kaptoloma zagrebačkoga kramar (*Narodna starina* 28, 29, 32, 33, 34, 35, Zagreb 1934—1939).

² I. K. Tkalčić, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, sv. I—XI (Zagreb 1889—1905); — E. Laszowski, Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba, sv. XII—XVII (Zagreb 1929—1941).

³ Građu koja je objavljena u XVIII, XIX i XX svesku »Povijesnih spomenika grada Zagreba« (u daljem tekstu: *PSGZ*; Zagreb 1949—1971) djelomično je za ediranje bio već pripremio E. Laszowski, ali ju je L. Dobronić opremila uvodnim studijama i dopunskim materijalom.

Već 1591. tuže se na ogroman broj opustjelih domova, oskudicu ljudi i veoma ruševno stanje utvrda.⁴ Na gradskom zemljištu naseljuju se doduše izbjeglice iz Bihaća i ostalih krajeva koji su netom pali pod tursku vlast, ali bliska opasnost od ratnih pustošenja nesumnjivo je znatno prorijedila redove gradečkih trgovaca i obrtnika.

Dok turske čete provaljuju preko donje Kupe i pljačkaju Turopolje, usmjerio je Hasan-paša svoje napade na Sisak. Njegova pogibija u valovima Kupe 1593. odjeknula je Evropom kao predznak slabljenja turske moći. Dvije godine kasnije bilježi varoški notar u knjigu sudbenih poziva i presuda: »Anno quo supra foeliciter capta est Petrina . . .«.⁵

Bojište se sada uglavnom prenosi na prostor uže Ugarske. Tzv. dugi rat potrajao je sve do 1606, kad se mirom na ušću rijeke Žitve uspostavlja ravnoteža snaga između Habsburške monarhije i Turskog carstva. Hrvatsko-bosanska granična linija južno od Zagreba ustaljuje se za jedno stoljeće na donjem toku Kupe.⁶

Netom je Žitvanskim mirom prestala neposredna opasnost od turskih osvajanja, zbivaju se važne promjene u načinu upravljanja javnim poslovima na Gradecu. Vodeća uloga pripada postepeno u sve većoj mjeri užem krugu trgovaca, bogatih obrtnika, odvjetnika i javnih funkcionara. Oni su željeli iskoristiti priliku da se domognu napuštenih posjeda i ojačaju svoj utjecaj u društvu i privredi. Imućniji građani nastoje ujedno kupovanjem plemićkih naslova postići u tadašnjem feudalnom društvu veći ugled.⁷ Novim gradskim statutom iz 1609. i njegovom reformom 1618. provedeno je ograničavanje utjecaja širih slojeva pučana u općinskim poslovima.⁸

Zbog bijega žiteljstva pred turskom opasnošću u sigurnije krajeve nastojalo se u oba zagrebačka naselja, na Gradecu i Kaptolu, privući raznim olakšicama nove trgovce, obrtnike i radnike, kako bi oživjela privredna djelatnost. Negativna politika vodećeg sloja na Gradecu prema sudjelovanju širih krugova gradskih privrednika u upravljanju varoškim poslovima omogućila je za-

⁴ U podnesku varoške općine na vladara u proljeće 1591. navodi se: »Quantas autem miserias et desolationes tempore disturbiorum perpessi sumus, in praesentiarum quoque deserti sunt fundi civiles plus quam centum viginti quinque in ipsa civitate, quantae ruinae muris ob vetustatem, quam chara tempora, quantae desolationes et domorum combustiones praeteritis annis factae, quot defectus personarum et certorum civium . . .« (PSGZ 16, str. 12—13).

⁵ PSGZ 14, str. 271.

⁶ Usp.: Historija naroda Jugoslavije, II (Zagreb 1959), str. 684—685.

⁷ Zbivanja na Gradecu nakon 1606. označavaju početak dubljih i trajnijih promjena u društvenom sastavu stanovništva. Epoha barokne obnove poslije pustošenja prouzročenih turskim ratovima dovodi na zagrebačko tlo nove činioce: najprije redovnike i redovnice, koji obnavljaju stare, a podižu nove samostane i crkve, te zatim (napose u 18. st.) u sve većem broju velikaške i plemićke obitelji s njihovim gradskim palačama i domovima. Opsežna građevna djelatnost vjerskih redova i plemstva oblikovat će novi urbani lik Zagreba, a njihova prisutnost daje umnogome pečat društvenim zbivanjima i dnevnom životu grada.

⁸ V. Klaić, Statut grada Zagreba od god. 1609. i reforma njegova god. 1618. (Zagreb 1912); — N. Klaić, Prilog pitanju klasne borbe u zagrebačkoj općini na početku XVII stoljeća (HZ III, Zagreb 1950, str. 199—211).

grebačkom Kaptolu da poveća važnost vlastitog trga, naročito slobodnijim prihvaćanjem stranih trgovaca.⁹

Suparništvo varoških i kaptolskih stanovnika nije se ograničavalo na gospodarsku konkurenciju. Tijekom 17. stoljeća nastavljaju se povremeni uzajamni napadi na domove i imovinu žitelja u nezaštićenim vanjskim naseljima, a još 1667. dolazi do teškoga krvavog okršaja u podgrađu i na Potoku.¹⁰ No, unatoč ovim lokalnim neprijateljstvima mnogi trgovci i obrtnici posjeduju kuće i zemljišta podjedno na gradskom i kaptolskom području.

Vječiti sukob oko trga, prodaje živeža, žita, vina i soli, oko sajмова i tržnih prihoda zaoštava se ponovno početkom 17. stoljeća. Stalne provale turskih četa preko granice i pljačkanje kaptolskih posjeda u krajevima oko Siska nanosili su zagrebačkim kanonicima znatne štete u njihovim приходima od tamošnjeg seljačkog pučanstva i s vlastitih gospodarstava. U vrijeme žestokih borbi za sisačku tvrđu potkraj 16. stoljeća oni su mnoge svoje podložnike oslobodili podavanja u prirodinama, novcu ili radnoj snazi, uz obavezu da zauzvrat ova imanja brane oružjem. Smirivanjem prilika na granici poslije Žitvanskog mira 1606. javljaju se pokušaji Kaptola da obnovi ranija podavanja seoskog stanovništva, što uzrokuje dugotrajne bune u posavskom kraju jugoistočno od Zagreba.¹¹ Da bi nadoknadili smanjene prihode sa svojih imanja, nastoje zagrebački kanonici ojačati privredni život na Kaptolu. Stranim trgovcima odobravaju se različite pogodnosti, za njihove potrebe grade se ovdje dućani, sajmeni i skladišni objekti. Kaptolskim podložnicima i građanima zabranjeno je posjećivati dnevni i tjedni trg, te godišnje sajmove na Gradecu ili u varoškim podgrađima, da bi svojom robom trgovali samo na području gdje sve pristojbe ubire Kaptol.¹²

Dok je zagrebačkim kanonicima pri tome bilo samo do znatnijih novčanih prihoda, za Gradec je jačanje trgovačke i obrtničke djelatnosti u vlastitoj sredini bilo životno pitanje. Opustjele domove i zemljišta u gradu trebalo je naseliti, pribaviti neophodna materijalna sredstva i osigurati dovoljno stanovništva za održavanje i obranu varoških utvrda, te za obavljanje drugih općinskih poslova. Stoga je varoška zajednica morala svoje članove opterećivati jače

⁹ J. Matasović, n. dj. (NS 28, str. 100—105).

¹⁰ Usp. F. Buntak, Neki podaci i opažanja o ekonomskim prilikama u Zagrebu u 17. stoljeću (*Iz starog i novog Zagreba IV*, Zagreb 1968), str. 66.

¹¹ N. Klaić, Seljačke bune u XVII stoljeću u Hrvatskoj (HZ XIII, 1960; XIV, 1961, XV, 1962).

¹² Na tužbu varoške općine upućuje nadvojvoda Matija 1602. opomenu zagrebačkom Kaptolu u vezi sa sukobima oko održavanja trga, navodeći: »...forum ac nundinas pro uestro arbitrio in teatro capituli vestri instituissetis, et quo priuatum questum vestrum istic commodius exercere, mercatoresque et forenses, domesticosque eorum mercibus a uero cursu et ordine fori ipsius ciuitatis diuertere, atque forum huiusmodi uobis uendicare possitis, iam etiam in domos et testudines ad id in capitulo isto, in fundis sacerdotalibus constructas et aedificatas, plurimos mercatores ad uos recepissetis, necnon publice edicto vestro forum et nundinas dictae ciuitatis infrequentes reddidissetis, quo fit, ut nedum mercatores ipsi in dicta ciuitate quaestum eorum exercentes depauperientur, verum et ex cociuibz ipsorum nonnulli ob commoditatem loci istic in capitulo sese de ipsa ciuitate eo moturatos contulissent, in praeiudicium libertatum eorum exponentium et desolationem istius ciuitatis manifestum« (PSGZ 17, str. 27—28).

negoli Kaptol. Na postupke kanoničke uprave odgovara Gradec jednakim načinom; suparnici često čak nasilno odvlače trgovce i njihovu robu na varoški ili kaptolski trg.¹³

Početakom 17. stoljeća niču iz godine u godinu nove tužbe s obje strane.¹⁴ Tada je 1602. određeno opsežno istraživanje ranijih trgovačkih prilika u zagrebačkim naseljima. Anketirano je oko pet stotina svjedoka iz seljačkih, građanskih i plemićkih redova na prostoru od Varaždina, do Križevaca, Turopolja i Samobora.¹⁵ Ovo upućuje na doseg i središnju ulogu zagrebačkog trga pri unutrašnjoj razmjeni dobara u Banskoj Hrvatskoj. Na zahtjev parničara ponekad su se sam ban, podban i županijski suci osobno uvjeravali očevidom o načinu prodaje živeža i druge robe na Kaptolu.¹⁶

Ispitani svjedoci iskazuju da se na Kaptolu doduše i ranije tržilo živom za dnevne potrebe, ali prava trgovina žitaricama, solju ili uljem vodila se isključivo na Gradecu. Tu se također održavaju tradicionalni godišnji sajmovi o Markovu i Margaretinju — dapače je i o blagdanu sv. Stjepana kralja veći dio ovog (izvorno kaptolskog) sajma bio smješten uz vrelo Manduševac, na varoškom području.¹⁷ Samoborski građanin Stjepan Turković izjavio je primjerice: »do stho goder more pamethythy y poklam ye pochel od zwoye mladozti w Zagreb hodythy, da ye zapamethyl, da ye wzegdar zlobodny therg zthayal na zagrebeckom warassw, isto nedelye y zlobodny zanymy od keh zw warasczy wazdar zwoy warasky dohodak braly, nego zamo da ye o krայewom zanyam zthayal w kaptholomw, y onda ye weksy del zthayal zanyma pry Mandwsewczw na waraskom kotharu«. ¹⁸

Presuda vladara u ovom sporu bila je na korist Gradeca.¹⁹ Kad je 1604. zemaljski protonotar morao na kaptolskom trgu javno proglasiti odluku kralja

¹³ Tako su npr. 21. rujna 1603. varošani na cesti napali kaptolskog trgovca Ivana Toscana, porijeklom Talijana, kad je sa svojom robom prolazio prema Kaptolu, te su mu sve stvari silom odnijeli na gradački trg (PSGZ 17, str. 125—126).

¹⁴ Kaptol je već na Saboru 1598. uložio prosvjed »quod in proxime praeterito festo beati Stephani regis, quo festo capitulum publicas nundinas habet, ciues ciuitatis regiae Montisgraecensis Zagrabienensis telonia et nescitur quae tributa ab intrantibus et redeuntibus hominibus contra priuilegia telonei concessi eisdem exigissent« (PSGZ, 16, str. 145).

¹⁵ Opsežni iskazi svjedoka o trgovanju u zagrebačkim naseljima sadržani su u više dokumenata iz 1602 (PSGZ 17, str. 38—62, 69—95, 97—101, 102—105).

¹⁶ O obilascima kaptolskog trga od zemaljskih i županijskih visokih funkcionara usp. PSGZ 17, str. 155 (podban Krsto Mrnjavčić 1604), str. 170—171 (ban Ivan Drašković 1605), str. 185 (protonotar Stjepan Berislavić 1606), str. 186—187 (zagrebački podžupan Franjo Medošoci 1606), i dr.

¹⁷ U vezi sa sporom oko zagrebačkog trga dali su župan i općina Turopolja 1613. zanimljivu izjavu o slobodnoj prodaji živežnih namirnica u Hrvatskoj: »...valu-jemo to i vu to smo vestoviti, da zvuna slobodnih i ostalih varašev, ovde vu našem Turovom Polju, i pri drugeh ostaleh cirkvah povsada prodavaju slobodno meso, kruh, vino, sir, maslo i drugo ostalo, što je na človečansku hranu potrebno« (PSGZ, 17, str. 345—346).

¹⁸ PSGZ 18, str. 98.

¹⁹ Odredbe u korist varoške općine Gradeca, nakon anketnih ispitivanja provedenih 1602, ponavljaju se nekoliko puta (PSGZ 17, str. 112—113, 119—120, 142—145, 157—158, 287—291).

Rudolfa o rješenju spora u korist gradečke općine, zbile su se — kako kaže Matasović — »famousne, čisto sredovječne scene. Kraljev je izaslanik htio na Kaptolu proglasiti presudu, ali nađe zatvorena gradska vrata, te nije mogao unići. To ga, međutim, nije smetalo, zaustavio se na bedemskom mostu i varški (grički) prezivač (preco) Martin Zvornjak pročitao je osudu. Za tili čas izbiše i iz kaptolskog grada, i javni notar Mijo Gregorjević, koji trgnuvši mač, »svečano prosvjedova« u prisustvu kanonika, te se scena svrši: svakom svoje, a praksa je tekla dalje...«.²⁰ Stvarno je suparništvo kaptolskog i varškog trga trajalo sve do kraja 17. stoljeća.

Varoška općina nastoji, dakako, zagrebačku trgovinu i prihode od nje u što većoj mjeri očuvati za svoje građane, pa se donose odredbe koje bi imale zaštititi gradečke trgovce od njihovih konkurenata. Napose su na udaru putujući trgovci, jer ne pridonose uzdržavanju grada.

Tako primjerice već novi statut Gradeca od 1609. veoma strogo utvrđuje postupak prema inozemnim putujućim trgovcima ukoliko se ne žele ovdje stalno naseliti.²¹ Onima koji su pristigli u grad da bi svojim trgovačkim poslovima samo pljačkali pučanstvo — kaže se u statutu — bit će dat kratak rok od pola godine za stjecanje nastambe i posjeda na teritoriju varoši. U protivnom, bit će im trećina njihove robe i druge imovine zaplijenjena u korist općine, te ujedno zauvijek zabranjeno dolaženje na Gradec.²²

Godine 1676. naglašeno je u jednoj odredbi magistrata da stranci smiju svoju robu izravno prodavati varoškim žiteljima i ostalim kupcima samo pri likom velikih sajмова — dok je u ostalo vrijeme opskrba potrošača na varoškom području pridržana kao isključivo pravo građana Gradeca.²³ Sličan propis donosi se opet primjerice 1731, na temelju »memoriala« što su ga podnijeli varoški trgovci protiv nekih stranaca: »... domino capitaneo commissum est, ut ad mentem constitutionum non modo conservationi possessionatorum mercatorum et civium, proventuumque tricesimalium augmento, zelose prospiciat, sed et similibus vagabundis et inpossessionatis sociis peculium hocce regium modo praemisso defraudantibus, diligenter invigilet«.²⁴

Među konkurentima gradečkih trgovaca u lokalnoj robnoj razmjeni nalazimo također poneke velikaše ili plemiće, uglavnom s proizvodima njihovih vlastelinstava. Poznat je spor varoši s banom Petrom Zrinskim i njegovom že-

²⁰ J. Matasović, n. dj. (NS 28, str. 104); usp. također o tome izvještaj vice-palatina Nikole Istvanffyja, PSGZ 17, str. 148—152.

²¹ Toj je odredbi prethodila još stroža odluka Hrvatskog sabora iz 1606. protiv putujućih trgovaca, pretežno Talijana, koji »ex hoc regno pecuniam exportant« (usp. J. Matasović, n. dj., NS 28, str. 108).

²² PSGZ 17, str. 222 (latinski tekst) i 227 (kajkavski prijevod iz 1629). Kajkavski tekst suvremenim pravopisom donosi O. Šojat, Statut grada Zagreba (Kaj 7—8, Zagreb 1974, str. 100).

²³ PSGZ 18, str. 237 (»... statuitur, ut extranei mercatores praeter tempus nundinarum nec post nundinas, nec ullo anni tempore hic officinas habentes, ex iisdem officinis, ciuibus aut extraneis res et merces suas uendere praesumerent sub poena confiscationis uniuersarum mercium hic reperiendarum, porro nulli alii mercatores extra tempus nundinarum iuxta constitutiones ciuitatis, praeter ciues quaestum exercere possint autem ualeant«).

²⁴ PSGZ 20, str. 99.

nom Katarinom Frankopan-Tržačkom u godinama pred urotu. Zrinski je 1661. kupio kuću na Markovu trgu, a posjedovao je i gostionicu gdje toči vlastito vino.²⁵ Općina u više navrata prosvjeduje protiv toga, kao i protiv dvojice gradečkih trgovaca koji su u svojim dućanima prodavali robu Zrinskog. Varoški fisk protestira npr. 1665. »signanter in eo, vbi illustrissima domina Catharina a Tersacz etc., illustrissimi domini comitis Petri a Zrinio etc. conthoralis, educillum quoddam inconsuetum et inusitatum in domo sua erexisset, unum-que educillari inchoasset, in graue damnum et praeiudicium istius ciuitatis manifestum«; a 1669. opet prosvjeduje »signanter ratione negotiationis et mercantiae, quam illustrissima domina comitissa Catharina de Frangepan a Tersacz etc. banissa, exerceri curasset«.²⁶ Pučka je rugalica u vrijeme sloma urote Katarinin pridjevak (Tržačka) zlobno tumačila njezinom sklonošću da »trži«, tj. prodaje robu.²⁷

Natjecanje dviju zagrebačkih jurisdikcija oko privlačenja većeg broja trgovaca iskorištavali su novi doseljenici, kako bi pribavili kuće ili zemljišta na oba područja. Zato su mnogi u isto vrijeme ubrajani u redove gradečkih i kaptolskih građana, posjedovali zgrade pojedno unutar varoških zidina i na Kaptolu. Poslovni lik ovih imućnih poduzetnika poznat nam je primjerice po djelatnosti Lucijana Calcinellija oko godine 1600. ili Leonharda Mülbachera potkraj 17. stoljeća.

Lucijan Calcinelli započeo je svoj uspon na zagrebačkom Gradecu u vrijeme sisačkih ratova, no posjeduje kuću i na kaptolskom trgu.²⁸ Na Kaptolu je »knez Lucijan« (kako ga oslovljavaju suvremenici)²⁹ imao trgovca rođaka, da bi poslije njegove smrti vodio poslovanje u oba naselja.³⁰

Calcinellija je kao imućnog Zagrepčanina ban Ivan Drašković 1598. predlagao za novog upravitelja zagrebačke pošte, nakon smrti Ulrika Peuschlera.³¹ Zagrebačka kurirska pošta imala je veliko značenje naročito u vrijeme ratnih sukoba s Turcima, kao postaja na pravcu koji središnje vojne oblasti Beča odnosno Graza povezuje s karlovačkom i sisačkom utvrdom na granici. Tako je npr. 1593. bilo odobreno Peuschleru da u Grazu stalno drži tri konja za svoje kurire; godinu dana ranije ističe se u jednom spisu da zagrebački poštar

²⁵ F. Buntak, Kuće Zrinskih i srednjovjekovni kraljevski dvor u Gornjem gradu u Zagrebu (*Iz starog i novog Zagreba* II, Zagreb 1960), str. 119–121.

²⁶ PSGZ 18, str. 173, 190, 195, 199.

²⁷ J. Matasović, n. dj. (NS 29, str. 176).

²⁸ U jednom kupoprodajnom zapisu spominje se 1603. Calcinellijeva kuća, kojoj je zapadni susjed zemljište u jugoistočnom uglu Opatovine (PSGZ 17, str. 124).

²⁹ O oslovljavanju građana titulom »knez« usp. J. Matasović, n. dj. (NS 29, str. 170).

³⁰ U iskazu o trgovačkoj konkurenciji između Kaptola i Gradeca izjavio je 1602. jedan svjedok za Calcinellija, da »etiam licet antea in ipso Capitulo resedisset, nescitur autem quare postea ad ipsam se ciuitatem commoraturus contulisset, ac postmodum post obitum nimirum soceri sui, alias negotiatoris et mercatoris praefatae areae Capitularis ad eandem aream Capitularem et perconsequens domum et testudinem ipsius soceri sui, in quem et vxorem suam eodem demortuo mercesque et aliae res suae deuolutae fuissent rediisset. Hoc etiam sciret, quod idem Lucius Calcinellus in ipsa etiam ciuitate testudinem mercibus refertam haberet et teneret« (PSGZ 17, str. 41).

³¹ PSGZ 16, str. 145.

prima naknadu samo za dva konjanika, premda mora držati čak petoricu — jer se svakodnevno upućuju poruke u Sisak i Karlovac.³²

Calcinelli je iskoristio ratno doba za unosno ulaganje svog kapitala i na druge načine: 1606. posuđuje banu Draškoviću novac neophodan za isplatu vojničkih četa, a sam obavlja znatan dio opskrbe krajiške vojske hranom i drugom robom.³³

Kralj Matija zabranjuje 1609. da se od njega zahtijeva bilo kakva taksa ili carina kad vozi svoju robu za posade na granici. U poruci varoškoj općini navodi vladar da »antehac Lucio Calcinelli, negotiatori istic Zagrabiæ existenti, diuersas merces ad usum militum confiniariorum in regnis nostris Croatiae et Sclauoniae constitutorum, sine solutione telonii et tricesimæ deuehenti, literæ liberi passus datae et concessæ sint«; zato naređuje magistratu: »de illis saltem rebus, quas in propria officina negotiatoria distrahet, tricesimam exigatis, in aliis autem, quas militibus confiniariis in stipendium eorum distribuet, exemptionem et relaxationem uectigalis semel uti factam obseruetis«.³⁴ Calcinelli je povlastice naglašava dvije godine kasnije i gradečka općina u sporu s vrhovnim slavonskim tridesetničarem, navodeći da je među privilegiranim građanima i »knez Lucian, ki je za vnr̃go jezer dukat marhe na krajine dal, od koje veli, ni dužan harmice dati«.³⁵

Nakon nastupa mirnijih vremena upušta se Calcinelli u druge unosne privredne pothvate. Tako primjerice 1617. god. — u zajednici s varoškim senatorom i sucem Matijom Posarellom — uzima od grofa Tome Erdödyja u šestogodišnji zakup poznati rudnik bakra u Samoboru.³⁶

Stotinu godina nakon Lucijana Calcinellija (oko godine 1690) javlja se na Kaptolu trgovac Hans Leonhard Mülbacher, koji će kao »knez Lenard« razviti široku poslovnu djelatnost na zagrebačkom području.³⁷ Isprva je bio pomoćnik ljubljanskog poduzetnika Schneditza, no uskoro se osamostaljuje. Uz opskrbu velikaških, plemićkih i imućnijih građanskih krugova uvoznom manufakturno-kolonijalnom robom, bavio se Mülbacher i novčanim poslovima.

Posve kao njegov prethodnik Calcinelli, iskorištava »knez Lenard« veoma uspješno konjunkturu izvanrednog stanja u vrijeme rata za oslobođenje 1683—1699. Za banovanja grofa Nikole Erdödyja, koji se ubraja u krug njegovih mušterija, preuzima tako dužnost pomoćnika kraljevskog blagajnika Jurja Plemića. Za opskrbu Krajine potrebnom robom i osiguravajući povremeno vlastitim kapitalom neophodna sredstva za isplatu vojske mogao je Mülbacher, dakako, postići visoku dobit uobičajenu u takvim poslovima.

»Knez Lenard« ostaje do svoje smrti g. 1700. kaptolskim građaninom, a njegova je zidanica s dućanom i skladištem bila smještena u jugozapadnom

³² PSGZ 16, str. 62, 91.

³³ PSGZ 17, str. 179—180.

³⁴ PSGZ 17, str. 260.

³⁵ PSGZ 17, str. 304.

³⁶ PSGZ 17, str. 378—380.

³⁷ Usp. J. Matasović, n. dj. (NS 28, 29, 32, 33); u posljednja dva nastavka studije (NS 34, 35) autor ne donosi izravnih podataka o Mülbacheru.

uglu glavnog trga ovog naselja.³⁸ No, Mülbacher je ujedno raspolagao nekretninama i na Gradecu.³⁹

Pretežni dio razmjene obrtničkih i poljoprivrednih proizvoda u zagrebačkim naseljima odvija se još u 17. stoljeću na prostoru dvaju tradicionalnih središnjih trgova: na varoškom trgu pokraj crkve sv. Marka, te na kaptolskom trgu pred utvrdama stolne crkve. Uz zidove Sv. Marka smješteni su bili dućani što ih općina daje u najam domaćim trgovcima, a takve prostorije imala je u prizemlju i nova kaptolska vijećnica (podignuta nakon požara 1674). U vrijeme velikih godišnjih sajмова o Markovu, Margaretinju i Kraljevu — koji po starom običaju traju čitava dva tjedna — postavljali su osim toga putujućl trgovci ovdje i u podgrađu, uz zdenac Manduševac, svoje privremene »štan-dove«.

No, početkom 17. stoljeća počinje se mijenjati izgled gradečkoga glavnog trga. Općinska vijećnica, nasuprot južnim vratima župne crkve, temeljito je obnovljena za uprave ljekarnika Jakova Gasparina 1615—1616. Sredinom stoljeća uklonjena je iz njezina susjedstva stara ubožnica, a zatim se na mjestu ruševne ubožničke kapele podiže crkva sv. Uršule. Na zapadnoj strani trga umjesto skromnih građanskih, obrtničkih domova niču plemićke i velikaške palače. Među zgradama istočne strane Markova trga ističe se u drugoj polovici 18. stoljeća nova zemaljska i županijska kuća.⁴⁰

Preobražaj izgleda varoškog središta zahvatio je također dotadašnje oblike trgovačkog poslovanja na Markovu trgu. Općinska uprava naređuje 1639. svim vlasnicima drvenih dućana, smještenih uz župnu crkvu, neka ih u kratkom roku poruše i odstrane, jer su neprikladni na tom mjestu i nagrđuju crkvu.⁴¹

S vremenom se veliki godišnji sajmovi, kao i dnevna ili tjedna tržnica, sve više usmjeruju prema drugom središtu koje nastaje u varoškom podgrađu uz Manduševac. Već 1641. određuje magistrat da vlasnici vrtova i gospodarstava na tom položaju dadu prostora za širenje sajmišta: »vt nimirum omnes illi horti prope fontem Manduseuecz inter uias communes existentes, hoc eodem proxime uenturo uere... pro commodiori forizatione nundinarum, populorum-que ad eas confluentium oportuniore condensatione atque stationum ibidem aptiori fixatione pro instauranda area siue foro nundinario demoliantur et applicentur«. Posjednicima zemljišta bit će omogućeno da se smjeste bliže potoku (Medvednici, tj. Medveščaku).⁴²

³⁸ isto (NS 28, str. 113); zanimljivo je da se vjerojatno radi o istoj zgradi koju je ranije imao L. Calcinelli (usp. bilj. 28).

³⁹ Među gradečkim kućevlasnicima zabilježen je L. Mülbacher 1699. kao posjednik zgrade u Kamenitoj ulici, zapadno od isusovačkoga đačkog konvikta, a neposredno nakon njegove smrti vlasnik je Franjo Antun Mülbacher (PSGZ 20, Tabela XV).

⁴⁰ L. Dobronić, Zagrebački Gornji grad nekad i danas (Zagreb 1967), str. 11, 28—29, 107—109.

⁴¹ PSGZ 18, str. 56 (»... tam honorabilis magistratus, quam tota communitas ciuium serio animaduertit officinas et caueas illas iuxta forum ecclesiae sancti Marci applicatas nihil decoris et parum momenti adferre ecclesiae praefate, quin potius etiam externorum et aduenarum iudicio ibidem ualde esse impertinentes, ecclesiamque ipsam plurimum deformare; proinde uisum est honesto magistratui et vniuersae communitati, ut eadem usque ad proxime futurum festum sancti Georgii martyris per possessores eorundem infallibiter demoliantur et asportentur«).

⁴² PSGZ 18, str. 72.

Tako se — na mjestu današnjeg Trga Republike — počinje stvarati novi glavni trg donjeg grada. Budući da se ovdje smjestila i carinska, tridesetničarska postaja, to po njoj sajmišni trg uskoro dobiva naziv Harmica (mađarski »harminc« = trideset).⁴³

Sve do potkraj 17. stoljeća putovi zagrebačke trgovine razvijaju se najvećim dijelom osloncem na susjedne slovenske i austrijske zemlje. Tradicionalna posrednička uloga sjeverne Hrvatske i Zagreba na pravcu od ugarskih pokrajina do luka na Jadranu, ugrožena i zatim prekinuta turskim nadiranjem prema zapadu, nije mogla znatnije oživjeti sve do konačnog povlačenja turskih snaga iz podunavske nizine, oko godine 1700.⁴⁴ Izvoz dijela agrarne proizvodnje s vlastelinstava u Banskoj Hrvatskoj kreće se, doduše, prekopskim područjem do primorskih luka, te zatim preko Jadrana do talijanskog tržišta — u čemu prednjače knezovi Zrinski.⁴⁵ Ali za zagrebačku trgovinu nije ipak ovo poslovanje bilo od većeg značenja.

Zagreb i Varaždin predstavljaju tijekom 17. stoljeća ključne točke glavnih riječnih i cestovnih magistrala uz tok rijeke Save i Drave. Tim putem stiže uvezena manufakturna i kolonijalna roba do plemićkih dvoraca ili palača, u građanske domove, a napose do krajiških posada na graničnoj fronti prema Turskom carstvu. U lokalnoj trgovini pokrivala je prehrambene potrebe uglavnom domaća seljačka i vlastelinska proizvodnja, kao što ujedno seoski ili varoški obrtnici opskrbljuju šire slojeve pučanstva jednostavnom odjećom, obućom, namještajem, te drugim kućnim priborom.⁴⁶

Način cestovnog i riječnog prijevoza robe u to doba prikazuju nam zorno crteži iz Valvasorova djela o Kranjskoj (objavljenog 1689). Roba se pretežno prenosila u vrećama, na leđima tovarnih konja trgovaca i prijevoznika. Niz Savu spuštaju se čamcima ili splavima, dok na povratku iz Hrvatske kreću kopnenim putem uz obje obale rijeke, podno Susjedgrada ili preko Samobora. Riječni prijevoz pružao je veću sigurnost od razbojničkih prepada negoli promet na cestama. Zato se trgovci prigodom vraćanja sa zagrebačkog trga udružuju u karavane, radi lakše zaštite imovine i vlastitih života.⁴⁷

Dapače, još 1664. naređuje Hrvatski sabor varoškoj općini Gradeca (a i Varaždinu i Krapini), da stranim trgovcima koji posjećuju godišnje sajmove mora osigurati oružanu pratnju do rijeke Sutle, tj. do hrvatsko-slovenske granice: »Pro maiori securitate Mercatorum, suas merces in Regnum inducen-

⁴³ U 1660. spominju magistratske odredbe svađe i sukobe koji se zbivaju u varoškom podgrađu, te se u vezi s imenovanjem varoških nadzornika navodi položaj »prope signum tricesimae caesareae« (PSGZ 18, str. 155). Na samom trgu Harmici nalazimo potkraj 17. stoljeća na sjevernoj strani »domus Caesarea«, kasnije »fundus« (1707) i »fundus vacuus Caesareus« (1716), što je možda nekad bila zgrada tridesetničarskog ureda (PSGZ 20, Tabela XVI). Po R. Horvatu bila je zgrada tridesetnice u 18. stoljeću smještena na zapadnoj strani trga (R. Horvat, Prošlost grada Zagreba, Zagreb 1942, str. 226—227).

⁴⁴ Usp. O. Pickl, Die Auswirkungen der Türkenkriege auf den Handel zwischen Ungarn und Italien im 16. Jahrhundert (zbornik: *Die Wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*, Graz 1971, str. 71—129).

⁴⁵ J. Adamček, Zrinsko-frankopanski posjedi u XVII stoljeću (*Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 2, Zagreb 1972, str. 23—46).

⁴⁶ Usp. J. Matasović, n. dj. (NS 29, str. 173).

⁴⁷ isto (NS 32, str. 192—201).

tium... ut Ciuitas Zagrabienſis... Mercatoribus huiusmodi venientibus, ac redeuntibus... usque ad Fluuium Zutlam... tempore Nundinarum suarum sufficientem Comitium couſque donec huiusmodi praedonia non ceſſauerint ſubminiſtrare teneantur.«⁴⁸

Temeljna promjena trgovinskog sustava u ovim krajevima zbiva se nakon Karlovačkog mira 1699. Obnova seljačkih i vlastelinskih gospodarstava u ugarskoj nizini, Vojvodini, Slavoniji nakon povlačenja turskih snaga stvara izvozne viškove stoke i žitarica. Riječni plovni tokovi Dunava, Tise, Drave, Save i Kupe postaju glavne prometne žile kucavice, na kojima se ovi proizvodi prevoze posredstvom domaćih poduzetnika i brodara do izvoznih luka sjevernog Jadrana. U nizu živih trgovačkih središta našao se također Zagreb, jer pokraj njega teče plovidba i kopneni prijevoz dolinom Save od Siska prema Ljubljani, te dalje cestom do luke Trsta.⁴⁹

U procesu širenja trgovačkog staleža na Gradecu ili Kaptolu tijekom 17. stoljeća vidnu ulogu imaju i nadalje doseljenici iz zapadnih pokrajina, napose iz Slovenije i sjeverne Italije — s kojima se tada najživlje posluje. No, zatim se postepeno javljaju također trgovački poduzetnici iz balkanskih zemalja.

Tako je primjerice 1692. za člana općine Gradeca primljen Petar Franić, dotada trgovac i krznar u Sarajevu.⁵⁰ Iz turskih oblasti dolaze za varoške građane trgovci Franjo Lepinović (1751) i Sebastijan Staindl (1774); Staindl je posjedovao kuću u gornjem gradu.⁵¹ U isto vrijeme posluje u varoškom podgrađu dubrovački trgovac Ilija Matić, primljen među građane 1763. »jer ovdje boravi više godina«. Uz svoju kuću na istočnoj strani Harmice, koju drži do kraja stoljeća, raspolagao je Matić povremeno i drugim zgradama u podgrađu.⁵²

Spomenuti pojedinci uključili su se u trgovački stalež zagrebačkih naselja ne unoseći bitne promjene u njegov sastav. Međutim, potkraj 18. stoljeća počinje se u Zagrebu okupljati grupa vrlo aktivnih pravoslavnih trgovaca, doseljenika iz Slavonije i drugih istočnih pokrajina, kojima je patent Josipa II o vjerskoj toleranciji otvorio mogućnost stalnog nastanjanja u civilnoj Banskoj Hrvatskoj. Već ranije naseljuju se skupine pravoslavnih trgovačkih poduzetnika, porijeklom iz zemalja Turskog carstva, u nekim središtima Vojne krajine. No, na Gradecu se javljaju tek od 1785.⁵³

Te su godine primljena u redove varoških građana prva trojica pravoslavnih trgovaca. Bili su to Prokopije i Andrija Radovančević, te Ćiril Milošević,

⁴⁸ isto (NS 28, str. 111).

⁴⁹ I. Karaman, Trgovačka i industrijska središta sjeverne Hrvatske od doba turskih ratova do raspada Habsburške monarhije (*Dometi* 5—6, Rijeka 1973, str. 45—54).

⁵⁰ PSGZ 18, str. 313 (»honestus Petrus Franich de Szaraieuo et prouincia Bosnienſi oriundus, pellio et quaestor... obligando, quod se constitutionibus ciuitatis per omnia accomodabit, et debita non contrahet, occasione quorum innocentes ciues in futurum uadiari et molestari foro possent«).

⁵¹ PSGZ 20, str. 133, 151, Tabele II i XII.

⁵² PSGZ 20, str. 140, Tabele XVI, XXV, XXXII (»Elias Matich, quaestor Ragusanus, hic loci per plures annos manens«).

⁵³ Usp. S. Gavrilović, Prilog istoriji trgovine i migracija Balkan — Podunavlje XVIII i XIX stoleća (Beograd 1969), str. 5—110.

svi doseljeni iz Pakraca. Slijedi ih zatim od 1789. do kraja stoljeća još desetak trgovaca, koji postaju članovi općine Gradeca ili kućevlasnici na njezinu području: Đuro Belić, Marko Čaić, Naum Demeter, Đuro Kirović, Ilija Milošević, Jovan Mirović, Toma Popović, Jovan Stova, Jakov Šušnjević i Đuro Vojnović.⁵⁴ Zagrebačko pravoslavno žiteljstvo osniva uskoro po doseljenju vlastitu crkvenu općinu, te raniju župnu crkvu sv. Margarete u varoškom podgrađu pretvara u 1794. u svoj vjerski centar — hram sv. Preobraženja.⁵⁵

Prvi doseljenik, bivši pakrački trgovac Prokopije Radovančević pribavio si je dom s dućanom u Kamenitoj ulici, tadašnjem trgovačkom središtu varoškoga gornjeg grada, dok se Jakov Šušnjević (primljen za varošanina 1792) smjestio na trgu Harmici. Zanimljivo je, međutim, da se svi ostali pravoslavni trgovci koji dolaze na zagrebačko područje tijekom devedesetih godina 18. stoljeća okupljaju na položaju između Harmice i Kamenitih vrata, tj. u današnjoj Radićevoj ulici. Tu već do 1800. kupuju kuće ili gradilišta Belić, Čaić, Demeter, Milošević, Mirović, Popović, Stova i Vojnović, te razvijaju svoje poslovanje.⁵⁶

Tako se čitav potez od Markova trga, preko Kamenite ulice, Kamenitih vrata i Radićeve ulice, do trga Harmice potkraj 18. stoljeća povezuje u glavnu arteriju opskrbe zagrebačkoga pučanstva različitim manufakturnom i prehrambenom robom iz lokalne ili vanjske proizvodnje.⁵⁷

* * *

Kao što se može uočiti već na temelju prikazanih fragmentarnih podataka iz objavljene građe, nije na zagrebačkom području u redovima trgovaca nedostajalo poduzetnih ličnosti koje se prema prilikama svog vremena uključuju u različite unosne pothvate. Tijekom barokne obnove grada nanovo se organizira i trgovački život u njemu, te stvaraju nova središta robne razmjene. Napose, ipak, privlači pažnju činjenica da se u sastavu zagrebačkih trgovaca, kao i u njihovim poslovnim vezama s vanjskim svijetom jasno odražavaju promjene općeg položaja sjeverne Hrvatske u povijesnom procesu povlačenja Turskog carstva iz srednjeg Podunavlja.

Stoga bi, nesumnjivo, dalja i opsežnija istraživanja razvitka zagrebačke trgovine u 17. i 18. stoljeću dala veoma vrijedan doprinos našoj gospodarskoj povijesti u doba kad se počinju oblikovati osnove moderne Hrvatske.

⁵⁴ PSGZ 20, str. 165, 166, 168, 172, 173, 174, 176, Tabele XV, XVI, XIX, XXII.

⁵⁵ Usp. S. Gavrilović, n. dj., str. 103—105.

⁵⁶ To su kuće u Radićevoj ulici, broj 5, 9, 17—19, 21, 22, 23, 25, 26.

⁵⁷ O zagrebačkoj trgovini i dućanima na tom potezu od Harmice do Gornjeg grada oko 1830. dali su žive prikaze Mijo Krešić i I. I. Tkalac u svojim mladenačkim uspomnama (M. Krešić, Autobiografija, Zagreb 1898; I. I. Tkalac, Uspomene iz Hrvatske, Zagreb 1945).

Zusammenfassung

DIE ZAGREBER KAUFLEUTE DES 17. UND 18. JHS

Aufgrund einer Reihe neu publizierter Quellen zur Geschichte Zagrebs betrachtet der Verfasser einige Hauptmerkmale der kaufmännischen Tätigkeit in den zagreber Siedlungen im Laufe des 17. und 18. Jhs.

Nebst den schon traditionellen Auseinandersetzungen zwischen den Bürger der freien königlichen Stadt am Berge Gradec und den Zagreber Domherren wegen des lokalen Marktrechtes, welche Gegnerschaft am Anfang des 17. Jhs mit neuer Stärke auftauchte, meldeten sich jetzt auch andere Konkurrenten — z. B. aus den Reihen des auf städtischem Boden angesiedelten einheimischen Adels. Die geschäftliche Tätigkeit der hiesigen Grosshändler in der Zeit der Kriegskonjunkturen stellt der Verfasser am Beispiel zweier interessanter Zagreber Unternehmer: Lucijan Calcinelli (um das J. 1600) und Leonhard Mülbacher (gegen Ende des 17. Jhs) dar. Mit der Verbreitung der städtischen Vorstädte wird allmählich auch das tägliche kommerzielle Leben auf dem neuen Hauptmarktplatz in der Unterstadt konzentriert, insbesondere mit der Zuwanderung der griechisch-orthodoxen Kaufleute aus den östlichen Gegenden gegen Ende des 18. Jhs.

In der dargestellten Entwicklung des Zagreber Handelswesens werden die Hauptmerkmale der allgemeinen kroatischen sozial-ökonomischen Verhältnisse in dem betrachteten Zeitabschnitt klar bemerkbar.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

ŠIDAKOV ZBORNIK

*U povodu 75. godišnjice života
prof. dra Jaroslava Šidaka
i 30. godišnjice njegova uređivanja
»HISTORIJSKOG ZBORNIKA«.*

Redakcijski odbor

MIRJANA GROSS

IVAN KAMPUŠ

BOGDAN KRIZMAN

JOSIP LUČIĆ

HRVOJE MATKOVIĆ

BERNARD STULLI

Glavni i odgovorni urednik

MIRJANA GROSS

IZDAJE
SAVEZ POVIJESNIH DRUŠTAVA HRVATSKE

